

י. שלא ילשין על חבירו ולא יביאנו בערכאות¹⁰.

יא. שלא לקצוץ גליוני ספרים¹¹.

בו חרם קדמונית, ומתירין לו החרם קודם שיתמנה בעשרה ע"מ שיקבל עליו לעשות [נראה שהושמט: "כל מה שיגזור", וכן בכלכו: צוואת] בי"ד או מה יעשו טובי העיר. במהר"ם: חרם על המכה חבירו שיתירו לו הקהל קודם שיתרצה לעשרה במנין עד שיקבל כל מה שיגזור בי"ד, אם המוכה קובל וצועק עליו, ואם לאו יתירו הקהל לעצמן. הרמ"א בשו"ע חו"מ סי' תכ ס"א מביא הדברים ע"פ נימוקי הר"מ מירזבורג והג' מרדכי פ' החובל וז"ל: יש אומרים שיש חרם קדמונים באדם המכה לחבירו וצריכים להתיר לו כדי לצרפו למנין עשרה, ומיד שמקבל עליו לעשות [לו] דין מתירים לו אע"פ שאין [המוכה] מתרצה [מה שהוספתי באריחים הוא ע"פ באר הגולה לשו"ע שם וכנה"ג שם בהג' הטור ס"ק יב שהעתיק מנימוקי הרמ"מ סי' נ]. בדרכי משה מעתיק הרמ"א מהרמ"מ וצריך שיתירו לו הקהל חרם של עבריות קודם שיצרפו וכו' ואין חילוק בין אם מצוה המוכה או לאו יתירו הקהל לעצמו. בנימוקי הרמ"מ שלפנינו שנדפסו בסוף שו"ת מהר"י ווייל דף קעג ריש עמ' א הל': אם ירצה המוכה או לאו [ולא אם מצוה המוכה]. לפי נוסח זה יהיה פירושו, אם המוכה רוצה, או מצוה מתירים להמכה ובתנאי שיקבל עליו גזירת בי"ד, ואם המוכה מתנגד להתרתו מתירים להמכה למרות התנגדות המוכה [ומסתמא ג"כ בתנאי שיקבל עליו וכו']. ולפי הנוסח במהר"ם, אם המוכה קובל וצועק עליו אין מתירים לו עד שיקבל וכו' יש לפרש שאם אין המוכה קובל אז מתירים לו אף בלי שום הטלת בי"ד עליו, שמכיון שאינו קובל ש"מ שמחל לו. בנוסח שנמצא בזה בספרו של פ. היהודים בימי הביניים (הוצ' א' 1924, עיי"ש עמ' 125; 205-215): ושמעתי שאין צריך להתיר המכה אם לא יצועק עליו המוכה בבית הכנסת.

היוצא מהאמור שעכ"פ שלא להכות חבירו היתה תקנה בחרם, שלא היה צורך בסתם תקנה על איסור המפורש, שעובר על לא יוסיף פן יוסיף (ע"י כתובות לג רע"א ומכות ט רע"א א ורש"י), אלא שרגמ"ה ובי"ד הוסיפו עליו חרם, ולפיכך קורא לו מהר"ם מירזבורג: חרם של עבריות, וכן נקרא בכמה נוסחאות שבס' היהודים בימי הביניים. ועל זה עשו תקנה, בלא חרם להתיר את המוכה המותרם כדי לצרפו למנין, וע"י להלן: תקנות בלא חרם ציון 25, וע"ע מש"כ בעניני תקנה זו להלן, באותה הערה.

10 בתקנות רגמ"ה שבא"ח כת"י היא התקנה הראשונה וכן בכלכו, והיא בס' היהודים בימי הביניים עמ' 125 הוספה א, [ושם בפ' שמעמ' 205 ולהלן: שלא למסור חבירו ושלא להלשינו לא כסתר ולא בגלוי]. וכ"ה בפחד יצחק ערך תקנות רגמ"ה, וזו נוסחה: שלא למסור חבירו ולא ממונו ביד גוים ולא להביאו בערכאותיהם אפילו לעשות שלום בין אדם לחבירו [בפחד יצחק: בין איש לאשתו], אם אין לו הפסד גדול. וז"ל נוסחה שהובאה במונטסשריפט כרך 74 עמ' 27: חרמות קדמונים מרבינו גרשום שהועתק מספר נקרא מנהל, חברו הר"ר יצחק מאורויל [צ"ל מאורביל או אורבילי, מובא כ"פ בארחות חיים ובכלכו סי' עו וסי' קמג ושם מביא דינים מספרו המנהל, וע"י שם הגדולים מער' ספרים ע' מנהל] ופשטו בכל ישראל וקבלו עליהם ועל זרעם לעולם ועד, שלא למסור חבירו או ממונו ביד גוים ושלא להביאו בערכאותיהם אף בדבר שלום וכו'. בתשו' מהר"ם ומהר"ם מינץ נזכר בכ"מ בנוסח אחר קצת. וע"י אנצ"ת שם עמ' חססה בהערה 53 שבכמה כת"י חסרה תקנה זו ויש מהם שבסופם מובא חרם ארוך בשם ר"ת וסייעתו על המלשינים ועל הפונה לערכאות, וזו גם בתשו' מהר"ם ד"ה ואח"כ חידשנו, וחרם זה הוא בשם ר"ת ורשב"ם וראב"ן ועוד. והנה חומר האיסור של מלשינות מפורש בש"ס (ב"ק קט א-ב ובש"מ), ובאו רגמ"ה ובי"ד והוסיפו בזה חרם ונראה מל' החרם שהכניסו הליכה לערכאות של גוים בכלל מלשינות. וע"י תשו' חכמי צרפת ולותיר סי' פח. וע"י להלן סי' ג הערה 19. וע"ע בזה בתקנות הראשונים — תקנות ר"ת שג"כ תיקן כזה, וע"י מש"כ בזה א. אסף בספרו "בתי הדין וסדריהם אחרי חתימת התלמוד", מעמ' 15 ואילך בענין הליכה לערכאות ותקנות שנתקנו נגד זה בכמה קהילות, וע"י ביחוד שם עמ' 18-19.

11 בתשו' מהר"ם בתקנות רגמ"ה ובתשו' מהר"ם מינץ שם, והובאו בבאה"ג יו"ד סוס"י שלד ובפחד יצחק ע' תקנות רגמ"ה כתקנה בחרם. בתקנות שבא"ח כת"י באנצ"ת שם סעיף לא ובכלכו שם הנוסח: "ושלא לקרוע גליון ספר לכתוב". משמע שאף לקרוע או לקצץ תחילה ואח"כ לכתוב אסרו ולפ"ז נראה שאין הכוונה לגליוני תלמוד או שאר ספרים, שלא מסתבר שיטילו חרם ע"י אחר שנקצצו, ואולי היה החרם שלא לקצוץ לכתחילה מהם מפני שצריך חומר לכתובה. ויותר נראה שבס"ת החרימו, ולא על הגליונות ס"ת שמלמעלה ומלמטה שהם מן השיעור שצריכים להניח לס"ת, שעליהם אפילו מזוזה אין כותבים אף כשנחתכו מהספר לפי שאין מורידים מקדושה חמורה לקדושה קלה, וכמו שפסק הרמב"ם פ"ה מתפילין

- יב. **שבני כפרים יניחו נרותיהם בביהכ"נ שהתפללו בו ביום הכיפורים**¹².
 יג. **שישלם הנדרים בבית הכנסת שנדר בו**¹³.
 יד. **שיתנו העוברים דרך עיר מעות פורים באותה העיר**¹⁴.
 טו. **שלא לקנות גניבות מע"ז ומשמשיה**¹⁵.

ה"א, אלא על הגליונות שלמעלה ושלמטה שהם יותר מהשיעור החרומו. ולפי"ז תהא מזה סייעתא להגר"א בביאוריו ליו"ד סי' רצ סק"ב שמשמע מדבריו שאף היתרים מהשיעור יש להם קדושת ס"ת, ודלא כמשאת בנימין בתשרי סי' ק שגליון שאין בו צורך לס"ת אין בו קדושה. חרם זה מובא במג"א סי' שלד ס"ק כד ע"פ קובץ תקנות רגמ"ה שבתשרי מהר"ם.

12. בכל המקורות הנ"ל. בא"ח שבאנצ"ת שם עמ' תשסו הוא בסעיף יב; מנהגים ישנים מדורא עמ' 151; מנהגים מהר"ם ב"ר ברוך עמ' 53. ועי' היהודים בימי הביניים עמ' 123-126 ועמ' 205 ואילך שם. גרוסמן בספרו הנ"ל שמונה רשימה של ט"ז תקנות רגמ"ה, עמ' 134-135 מביא זו כמספר 8 בזה"ל: זכותם של בני הכפרים הבאים ביום הכיפורים לקהילות, להניח את נרותיהם בביהכ"נ. ונראה שטעה כאן שאין התקנה ליתן בכך זכות לבני הכפרים, אלא לאסור עליהם בחרם ליקח עמם הנותר במוצאי יוה"כ פ' וזוהי תקנה בחרם. וז"ל התקנה לפי כמעט כל המקורות: "ואם אנשי כפרים שאין להם מנין בעירם באים במקום קהילה ומביאים נרות של שעוה... שמדליקים [בביהכ"נ] ביום הכיפורים, יניחו המותר באותו ביהכ"נ שהיו מדליקין בו כי יש חרם בדבר". ומפורש שהתקנה לא על ההדלקה היתה אלא על הנחת המותר. בנוסח שבמהר"ם ושאר מקורות משמע שעל עצם הנחת הנר בביהכ"נ היתה התקנה ולא לזכות בני הכפרים אלא לזכות בני העיר וביהכ"נ וז"ל: "שיכולים בני העיר להכריחו בחרם להניחו", ונראה שאין הכוונה שהקהל יטילו חרם אלא שכופים אותו בכוח החרם הקיים ע"ז מצד התקנה. ועי' אנצ"ת שם הערה 90 שבכת"י נוסף: ונר כיפור של הנשים אין ביד הקהל לכופן לתת לביהכ"נ. וגם מזה משמע שמהות התקנה היא כמו שכתבנו, וכן ממה שמסיים בכל הנוסחאות שאם הביא שני נרות יכול לישא האחד עמו וידלקנו במקום שמתפלל בקביעות [בשאר ימות השנה. ובנוסח האו"ח: "במקום שמתפלל שם ביחיד"]. וגם בזה יש שינוי בין נוסח המהר"ם שמשמע שהשני לא ידלוק כלל ובין נוסח הא"ח שהכוונה על המותר, שזו לשונו "האחד יניח במקום שנדלק והשני ידליק בעירו וכו'", משמע אחר שנדלק אף הוא ערב יו"כ אלא שהמותר לוקח עמו. בא"ח מסיים בסעיף זה: וידע הרואה שמכל אלה [ר"ל כל התקנות שנזכרו עד הנה] יש חרמות וחמורות מגאונים עולם. מל' הנוסחאות משמע שאלה שעשו שנים עשו שניהם בשביל ביהכ"נ, ועי' היהודים בימי הביניים בהערה לעמ' 136, שהיה אחד לביהכ"נ ואחד לביתו, ואינו נראה שא"כ למה מצריכים אותו להדליק בביהכ"נ שבמקומו או במקום שמתפלל בו, ועי' משנה פסחים נג ב שיש מקומות שלא נהגו כלל להדליק נרות בבית ביהכ"נ משום חשש תשמיש (עי' רמב"ם בפהמ"ש שם). ועי' ס' מהרי"ל דף מה, שאין הנשים נוהגות להדליק נר המיוחד ליוה"כ פ' אף שנערים מדליקים, ומנוסח כת"י הנ"ל משמע שגם הנשים היו רגילות להדליקו, ואולי המדובר שם באלמנה משא"כ נשואה. אולם מהטעם שנותן מהרי"ל משמע ששום נשים אין מדליקות עיי"ש. וכן הוכיח המג"א סי' תרי סק"ג ממש"כ רמ"א שם ונוהגים שכל איש וכו' ומביא טעם מהרי"ל וכתב גם טעם עצמו, ועי' חתם סופר שם שתמה, שגם [נשמת] האשה נקראת נר אלקים.

13. שו"ת מהר"ם שם ושו"ת מהר"ם מינץ שם, ועי' היהודים בימי הביניים עמ' 123, וכן הוא בנוסח שבא"ח סעיף יג ובכולם: אם יש באותו ביהכ"נ קהל קבוע. ועי' אנצ"ת שם עמ' תשסו הערה 91 שבשבעה עשר מקורות יש: ישלם באותה העיר, ובכלבו: ישלם באותה שנה, ונראה שהכוונה ישלם באותו ביהכ"נ או עכ"פ באותה העיר תוך השנה מנדרו. ולענין חרם נראה שזו דומה לאותה שאחריה ליתן מעות פורים באותה העיר שהוא שם ומסתבר שהחרם הנזכר בה, עי' להלן בסמוך, מוסב גם על זו. ואולי היא בלא חרם, אך מכיון שבדרכי המקורות באות ג' אלו, נרות יוה"כ פ', נדרי ביהכ"נ, ומעות פורים תכופות זו לזו לא רציתי להפרידה מהן.

14. בכל המקורות הנ"ל. בא"ח שם סעי' יד נזכר חרם פעמיים: ומשנכנס אדר הסמוך לניסן עד הפורים, כל העוברים בכפרים [במהר"ם ועוד מקורות לא נזכר כפרים אלא: בכל מקום שיש שם מנין קבוע העובר שם וכו'] אם יש שם מנין קבוע יש חרם קדמונית [אולי צ"ל: קדמונים, ראה בסמוך] לפרוע מעות פורים לחלק לעניי העיר, אם ישאלם לו אחד מבני העיר, ואם אין לו תובעים לא חלה עליו החרם [בנוסח האחר: אז הם פטורים מן החרם אם לא נתנו]. בכלבו, כמו בא"ח, ושם: חרם קדמונים.

15. בכל מקורות הנ"ל מפורש שהיא מתקנות רגמ"ה ובחרם. הנוסח שבא"ח ובכלבו: שלא ליקח גביע או

- טז. שלא לעכב ספרים בשביל איזה חוב¹⁶.
 יז. שלא יתפלל הש"ץ כשמחזיק אדם חרם עד שיאמרו לו טובי העיר שיתפלל¹⁷.

תועבות וכו', ועי' אנצ"ת שם עמ' תשסח סעיף לג. ועיי"ש בהערות שבכמה מקורות כת"י כתוב: משכונות גנובות כגון תועבות, ובסוף הנוסח: מפני הסכנה. ועי' היהודים כימי הביניים עמ' 125 לפי נוסחא אחת: ועוד יש מתקנת ר"ג שלא יביא אדם שום דבר מע"ז בביתו וכו', [בנוסח זה מסיים: ולא יקח בגד מלוכלך בדם או שום בגד מטובל במים] ומשמע שמשום הבאת ע"ז לבית נגעו בה, וע"כ שהיא תקנה בחרם, שאל"כ מה לו לתקן הרי מקרא מפורש הוא ולא תביא תועבה וגו' (דברים ז כו), ונזכר הדבר באותו הנוסח: ואיכא איסורא מן התורה שנאמר... ולא תביא תועבה וגו'. ולפי סוף הנוסח האיסור הוא משום סכנה לו ולציבור, ומשמע ששתי נקודות היו בתקנה זו, למנוע הבאת ע"ז ולהשמר מסכנה]. בנוסח בתש"ו מהר"ם, הובא במהר"ם מינץ ובבאה"ג ובפחד יצחק וז"ל: חרם שלא ליקח גניבות כגון תועבות או גביע ובגדים צואים [בבאה"ג: בגדי כומריהם, ובפחד יצחק: בגדי תועבותיהם] וספרי תפילות [ר"ל של ע"ז, וכן מפורש בנוסח שביהודים כימי הביניים שם] ומשמעיהם מפני הסכנה. וגם מטעם זה פשוט הדבר שהטילו חרם על כך. שלפי התנאים של חיי היהודים בין הנוצרים באותם הימים היה זה עלול לסכן את הציבור כולו.

16 זו הובאה כתקנה בחרם בין תקנות רגמ"ה בכל המקורות הנ"ל: מהר"ם מרוטנבורג בתש"ו הנ"ל שבסוף הספר ובסי' קנ; שו"ת מהר"ם מינץ שם; א"ח שם סעיף י; כלבו שם, ועי' היהודים כימי הביניים, עמ' 121-122, 125 ומעמ' 205 ואילך; באה"ג שם; פחד יצחק שם. ותש"ו חכמי צרפת ולוחיר סי' כט [ושם: גזירת הקהל], ועי' מילר במבואו לתחצו"ל עמ' 36. הנוסח הרגיל שבמקורות: ואין לנפקד לעכב ספרים אצלו בשביל שום תביעה שיש לו על המפקיד, כי חרם קדמונים הוא. ורבי יעקב (=ר"ת, וכן מפורש בכת"י) הוסיף שלא לעכב כל פקדונות רק מלמדי תינוקות יכולים לעכב ספר שלומדים בו ולא דבר אחר [בנוסחאות אחרים: רק מלמד יכול לעכב ספר שלמד בו בעד שכירותו לבד ובעבור זמנו, אבל בשאר דברים הרי הוא ככל אדם וכן בערך הוא בתש"ו מהר"ם ב"ב סי' קנג]. תקנה זו נקראת: תקנת עיקול [ר"ת בס' הישר ח' התשובות סי' לד, תשובתו מובאת בשו"ת מהר"ם ב"ב הוצ' הנ"ל — ד' פראג — סי' תשלה, ומרדכי ב"מ סי' תו ותש"ו מיימוניות, משפטים סי' א], או חרם של עיקול [נוסח כת"י אחד שביהודים כימי הביניים עמ' 125, ועי' ליקוטי הפרדס בסופו], או: חרם עיכוב (בכת"י שצויין באנצ"ת שם עמ' תשסו הערה 85: ונקראת חרם עיכוב. וכ"ה בתש"ו מהר"ם ב"ב ד. קרימונה סי' קמד). ועי' שו"ת תרומת הדשן סי' שה ושו"ת מהר"י ווייל סי' כא וסי' לד שקוראים לה "תקנת העיקול", ראה גם כנה"ג חו"מ סי' קלג, הג' ב"י ס"ק טו שמאריך בתקנת "העיקול". בסי' כא כותב מהר"י שהטעם שהרא"ש אינו מזכיר כלום מתקנת העיקול, לפי שר"ת לא תיקנה אלא לבני צרפת עיי"ש, ומשמע שסובר שעל כל פקדונות היא הוספת ר"ת.

מהנוסחאות של קובצי התקנות משמע שחרם רגמ"ה היה רק שלא לעכב ספרים ור"ת הוא שהוסיף שלא לעכב כל דבר, אולם בתשובת ר"ת הנ"ל משמע שתקנת כל דבר היתה קודם לו, שז"ל: "מפני תקנת הקדמונים דגזרו שלא יעקל אדם פקדון חבירו או הלואתו בשביל תביעתו", כ"ה בס' הישר ובנוסח תשובתו שבכל ראשונים הנ"ל, ובסוף לקוטי הפרדס, וכ"כ בתש"ו מיימוניות משפטים סי' כא, תש"ו הר"ש משנץ: "שיש חרם קדמונים על כל דבר הבא לאדם בתורת שאלה ופקדון שלא לעכב בשביל שום תביעה", ולפי"ז צ"ל שר"ת הוסיף רק פטור המלמד בספר שלמד בו, ועי' מחז"ו שם שכתב רק והוסיף, ולא הזכיר ר"ת.

במרדכי (שם סי' תד) משמע שלא היה נוסח החרם ברור אצלם וע"כ היה כזה מנהגים שונים ונהרא נהרא ופשטיה כמו שנהגו אבותינו תקנת חרם הקדמונים.

לפי תקנת רגמ"ה, ספרים אף הקהל אינו רשאי לעכב בשביל פרעון המס. וז"ל הנוסח שבסוף שו"ת מהר"ם ובשו"ת מהר"ם מינץ ועוד: ומי שיש לו ספרים המופקדים אצלו, לא יהיו הקהל רשאי למשכנו עבור שום מס שחייב בעל הספרים. במאמרי ב"הדרום" בא זה כתקנה בפנ"ע (עמ' 119 אות ז). כעת אני חושב שאינה אלא פרט מ"תקנת עיקול".

17 תקנה זו מובאת כמעט בכל המקורות הנ"ל כתקנת רגמ"ה בחרם. וכ"ה בבאה"ג שם ופחד יצחק שם, ובנוסחת כת"י עתיקה שהועתקה בס' שי למורה עמ' 49, וע"ע במנהגים ישנים מדורא עמ' 155 ומנהגים ממהר"ם ב"ב עמ' 84 ובאור זרוע ח"ב סי' מה; והמתפלל בעל כרחו עובר בחרם הקדמונים. כפי הנוסח שלפנינו בא רגמ"ה לתקן שיש לאדם כוח לעכב התפילות בביהכ"נ בחרם בזמנים ידועים והעובר לפני